

κή τέχνη καὶ φιλοσοφία, τὸ μεγαλεῖο καὶ ὁ μῦθος τῆς κλασ-
 σικῆς ἐποχῆς, τὸ μεγαλεῖο καὶ ὁ μῦθος τοῦ Μεγάλου Ἀλε-
 ξάνδρου, ὅλος ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς, ὁ μῦ-
 θος καὶ ὁ λόγος τοῦ χριστιανισμοῦ δουλεμένος μετὰ τῆ φιλο-
 σοφία τῶν Ἑλλήνων, τὰ χίλια χρόνια τῆς Βυζαντινῆς αὐ-
 τοκρατορίας μετὰ τῆ δόξα τῶν πολέμων κατὰ τῶν βαρβάρων
 καὶ μετὰ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ, πρὸ παντὸς ἡ βυζαν-
 τινὴ τέχνη, ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, μεγάλη
 γιὰτὶ μέσα ἐκεῖ γεννήθηκε ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ ἑλληνισμὸς,
 ἀνδρώθηκε ὁ νέος ἑλληνισμὸς, τέλος τὸ εἴκοσι ἕνα καὶ ἡ
 τελευταία τριακονταετία, πρὸ παντὸς τὸ γεγονός καὶ ὁ θρύ-
 λος τοῦ ἀλβανικοῦ μετώπου. Ὅλα αὐτὰ συμβαλλοῦν τὸ ἀ-
 μέτρητο πραγματικὸ καὶ πνευματικὸ βίβλος, ποὺ πρέπει νὰ
 λάβῃ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία. εἶναι τὸ ἀμέτρητο πνευματικὸ
 περιεχόμενον ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

6. Τὸ πνεῦμα τῆς δλότητας.

Αὐτὸ εἶναι τὸ πνεῦμα, ποὺ διέπει τὸν ἑλληνισμό ἀπὸ
 τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερον. Πρέπει νὰ γίνεται μετὰ τὴν ἀγω-
 γὴ καὶ τὴν παιδεία οἰκεῖο στὸν καθένα καὶ κοινὸ πρὸς ὅλους.
 Πραγματικὰ τὸ ἕνα αὐτὸ πνεῦμα εἶναι δυνάμει μέσα στὸν
 κάθε Ἕλληνα, ἀρκεῖ μονάχα νὰ τὸ ξυπνήσῃ ὁ μορφωτὴς
 μετὰ τὸ λόγο καὶ τὸ παράδειγμα καὶ ἀρκεῖ τὸ Κράτος νὰ τὸ
 ξυπνήσῃ κάθε στιγμή μετὰ τὰ μέτρα του καὶ τὴ σταργὴ του.
 Παιδεία καὶ Κράτος πρέπει νὰ ἄγουν τὸ ἄτομον καὶ τὸ ἔ-
 θνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δλότητας. Μετὰ τὸ πνεῦμα τῆς δλό-
 τητας πρέπει νὰ γίνεται ἡ μόρφωση καὶ ἡ δημιουργία. Ἡ
 δλότητα δμως δὲν εἶναι ποσοτικὴ ἔννοια, ἀλλὰ ποιοτικὴ. Ἡ
 δλότητα δὲν μοιράζεται ὅπως ἡ μᾶζα. Ἡ δλότητα εἶναι ἀδιαί-
 ρετη ἐνότητα ζωῆς καὶ πνεύματος, ἐνῶν ἡ μᾶζα σπάζει
 τὴν δλότητα ἢ καλύτερα βάζει τὸν ἑαυτό της ἔξω ἀπὸ τὸ

πνεῦμα τῆς δλότητας. Τὸ πνεῦμα πάλι τῆς δλότητας καὶ ἡ ἐργασία τοῦ λαοῦ πᾶνε, πρέπει νὰ πηγαίνουν παράλληλα, πρέπει νὰ ἐνώνωνται μὲ βαθειὰ ἀγάπη. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀγάπη εἶναι ποὺ γεννιῶνται τὰ ὄμορφα καὶ τὰ καλὰ ἔργα. Ἀπ' αὐτὴν γεννήθηκε καὶ τὸ ἔπος τῆς Ἀλβανίας. Ἡ παιδεία ὅμως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δλότητας, εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ ἀλλιῶς παρὰ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα τῆς δλότητας. Ὅχι μὲ ξένα πνεύματα, οὔτε μὲ πρόχειρα σχέδια. Τὸ πνεῦμα τῆς δλότητας καθαγιάζει καὶ τὴν ταπεινότατη ἐργασία μέσα στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Δίχως αὐτὸ τὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχουν κοινά, δὲν ὑπάρχει ἐνότητα ζωῆς. Καὶ ἡ πολιτεία ἢ ἴδια πρέπει νὰ στηρίζεται σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ἀλλιῶς ἐνώνει τὸ λαὸ συμβατικά, ἐξωτερικά. Τὰ ἔργα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πολιτείας πρέπει νὰ τείνουν νὰ σβήσουν ὄχι τὴ διαφορὰ τῆς ἀξίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὴ διαφορὰ καὶ τὴ διάκριση κατώτερης καὶ ἀνώτερης ἐργασίας, τὴ διάκριση ἀνθρώπων μὲ ἄλλα κριτήρια παρεκτὸς ἀπὸ τὴν προσωπικὴ των ἀξία. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιᾶς πολιτείας χωρίζονται μὲ ταξικὴ συνείδηση ὁ καθένας, ὅταν ὁ ἐργάτης καὶ ὁ ἐργοδότης ἀποκόβεται ἀπὸ τὴν δλότητα, τότε ὁ ἐργάτης γίνεται μᾶζα, ὁ ἐργοδότης ἐκμεταλλευτὴς καὶ ἡ δλότητα χάνεται. Ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς, ὅλοι ὅσοι δημιουργοῦν εἴτε μὲ τὸ σῶμα εἴτε μὲ τὸ πνεῦμα, πρέπει νὰ συγχωνευθοῦν μέσα στὸ πνεῦμα τῆς δλότητας. Τὸ πνεῦμα τοῦτο πρέπει νὰ πνέῃ μέσα σ' ὅλη τὴ λαϊκὴ κοινότητα. Αὐτὸ νὰ ἐμπνέῃ τὴν παιδεία καὶ τὴν πολιτεία, αὐτὸ νὰ ὁμιλῇ μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν παιδιῶν, αὐτὸ μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ δασκάλου, σ' αὐτὸ νὰ ἐθίζονται τὰ παιδιά.

7. Ἐξωσχολικὴ ἀγωγή.

Τὸ σχολεῖο ὅμως δὲν εἶναι τὸ μόνο ὄργανο τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παιδείας. Ὁ τύπος καὶ ὅλα τὰ ἄλλα σύγχρονα τε-

χνικά μέσα, πού είναι στην υπηρεσία τοῦ λόγου, ὅπως είναι τὸ ραδιόφωνο, ἐπίσης τὰ θέατρα, είναι δυνατόν νὰ γίνουν πηγές ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ κέντρα πρέπει νὰ διαχέεται τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, πού δὲν είναι ἄλλο παρὰ τὸ πνευματικὸ περιεχόμενον τοῦ ἔθνους. Τὸ ἀποτέλεσμα ἄλλωστε κάθε προσπάθειας μέσα στὸ σχολεῖο κινδυνεύει νὰ εξαφανίζεται, ἂν δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπ' τὸ σχολεῖο, μέσα δηλαδή στὴν κοινωνία, διάχυτη ἢ προσπάθεια πρὸς τοὺς ἴδιους σκοποὺς. "Ὅ,τι ἀντικειμενικὰ φαίνεται μέσα στὴν κοινωνία, ὁ λόγος καὶ ἡ πράξις μέσα στοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς ζωῆς, μορφοῦνται περισσότερο καὶ παραμορφοῦνται ὅμως ὅταν ἀντίκειται σὲ ὅ,τι διδάσκεται μέσα στὸ σχολεῖο. Ἡ ἐξωσχολικὴ ἀγωγή ἀπλώνεται μάλιστα σ' ὅλες τὶς ἡλικίες, γιατί ὁ ἄνθρωπος μορφοῦνται σ' ὅλη του τὴ ζωή. Ἀλλὰ καὶ οἰαδήποτε ἄλλη προσπάθεια ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς καὶ δημιουργίας κέντρων ἐργασίας γιὰ τὴ νεότητα πρέπει νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα, πού κινεῖται καὶ ἡ παιδεία. Ἐἴτε τὸν ἀναλαραβητισμὸ πρόκειται νὰ ἐξαλειφώμε, εἴτε ὑγιεινὴ νὰ διδάξωμε, εἴτε τεχνικὲς ἐργασίες καὶ γνώσεις νὰ φέρωμε στὸ λαὸ, εἴτε τὴ θρησκεία θελήσωμε νὰ τοῦ ἐρμηνεύσωμε, εἴτε τὴν ἱστορίαν, πρέπει πάντοτε νὰ ἐμπνεόμαστε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δλότητας καὶ ἀπὸ τὸ πνευματικὸ περιεχόμενον τοῦ ἔθνους. Τὸ κύριον ὅμως κέντρο ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς δὲν είναι κανένα ἀπὸ τὰ τεχνητὰ κατασκευάσματα τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἀθροίζονται οἱ νέοι κατὰ τὸ νόμον τῆς μάζας καὶ ἀνιοῦν, ἀλλὰ είναι τὸ ἴδιο τὸ κέντρο τῆς προσχολικῆς ἀγωγῆς, δηλαδή τὸ σπίτι καὶ ἡ οἰκογένεια. Τὰ πρότυπα ζωῆς γιὰ τὰ παιδιά είναι κατὰ ἀναγκαιότητα οἱ γεννήτορες των, γιὰ τὸ ἀγόρι ὁ πατέρας καὶ γιὰ τὸ κορίτσι ἡ μάνα. Ἐδῶ χαράζονται τὰ βαθύτατα ἴχνη αὐτόματης ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς. Γιὰ τοῦτο χρειάζεται ἡ φωτισμένη μητέρα νὰ κυβερνᾷ τὸ σπίτι. Γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ προετοιμάζωμε τὴ μητέρα, ἐνῶ δὲν κάνομε τίποτε γι' αὐτὴν.

Προπαιδεύομε ὁμῶς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα ἔργα. Καὶ θέλομε τὴν φωτισμένην μητέρα καὶ γιὰ τὸ ἴδιον τὸ σχολεῖο. Τὴν ἀγωγή καὶ τὴν παιδείαν, πρὸ παντὸς τὸ πνεῦμα ποὺ κυριαρχεῖ μέσα στὸ σχολεῖο, πρέπει ἡ μητέρα νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ παρακολουθῇ καὶ νὰ τὸ ἐλέγχει. Τὸ ἰδανικὸ εἶναι κάθε ἡμέρα μέσα στὴν αἴθουσα τῆς διδασκαλίας νὰ παρευρίσκεται καὶ μιὰ φωτισμένη μητέρα.

8. *Αὐθεντία.*

Σχολικὴ ὁμῶς καὶ ἐξωσχολικὴ ἀγωγή καὶ παιδεία προϋποθέτουν τὴν σχετικὴν αὐθεντία ἐκείνων, ποὺ κατευθύνουν τὴν νεότητα, δηλαδή τὸ προσωπικὸ κῦρος. Ἡ ἀρχὴ μάλιστα κάθε αὐθεντίας βρίσκεται στὴν σχέση τῶν γονέων μὲ τὰ παιδιά τους. Ἐκεῖ μέσα ὑπάρχει ἡ πρώτη καὶ πραγματικὴ αὐθεντία. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν αὐθεντία εἶναι τότε δυνατὴ καὶ δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν κακὴ, ὅταν ἡ αὐθεντία καὶ τὸ κῦρος δὲν εἶναι δογματικά. Ἀλλ' ἡ αὐθεντία τῶν γονέων ἔρχεται ὥρα ποὺ ἀρχίζει σὲ μερικὰ ζητήματα — κυρίως γνωστικά — νὰ ὑποχωρῇ ἐνώπιον τῆς αὐθεντίας τῶν διδασκάλων. Καὶ πρέπει τοῦτο νὰ γίνεται, γιατί ἄλλιῶς εἶναι ἀδύνατον ν' ἀρχίσῃ ὁ νέος νὰ μορφώνεται ἀνώτερα. Τὴν αὐθεντία πάλι τῶν διδασκάλων αὐτῶν τὴν διαδέχεται ἡ αὐθεντία καὶ τὸ κῦρος τῶν ἀνωτέρων διδασκάλων, οἱ ὅποιοι δὲν δίνουνε μόνον γώσεις ἀλλὰ μαθαίνουν καὶ τὴν ἐπιστήμην τὴν ἴδια, τὴν καθαρὴν ἔρευνα. Πῶς θ' ἀρχίσῃ νὰ ἐλευθερώνεται ὁ νέος ἀπὸ τὴν φυσικὴν αὐθεντία τῶν γονέων καὶ θὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν αὐθεντία τῶν διδασκάλων, τοῦτο εἶναι δύσκολο πρόβλημα. Γενικά, πῶς θὰ συγχωρευθῇ ἡ μιὰ αὐθεντία μὲ τὴν ἄλλη, ἡ αὐθεντία τῶν γονέων, ποὺ εἶναι κυρίως ἠθικὴ, μὲ τὴν αὐθεντία τῶν διδασκά-

λων, πού είναι και γνωστική, τοῦτο είναι τὸ πρόβλημα. Συνήθως τὰ παιδιά, ἅμα ἐλευθερωθῶν ἀπὸ τὴν αὐθεντία τῶν γονέων, λύνονται καὶ ἀπὸ τὰ δεσμιὰ πρὸς κάθε αὐθεντία. Ἡ ἐκκλησία εἶχε ἄλλοτε τὴ δύναμη νὰ συγχωνεύῃ μέσα στὸ νόημά της τὸν κόσμο, πού ἐνσαρκώνει γιὰ τὸ παιδί ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα. Τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ περιόριζε ἡ ἐκκλησία μὲ τὴν αὐθεντία της καὶ ἰδίως ἡ καθολική. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τοῦ ἀναγνώριζε τὸ μεγάλο δικαίωμα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας τοῦ προσώπου του, δηλαδή τὴν αὐθεντία τῆς ψυχῆς του. Σήμερα ἡ αὐθεντία τῆς ἐκκλησίας ἔχει μειωθῆ πάρα πολὺ καὶ τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς ἀναπληρώνεται ἡ αὐθεντία ἐκείνη; Εἶναι σήμερα σ' ὅλους φανερό, ὅτι τὴν ἀνάγκη τῶν ἀτόμων πρὸς τὴν αὐθεντία τὴν ἐσοδεύουν ἄλλα συστήματα, τὰ ὁποῖα χαρίζουν δῆθεν ἐλευθερία, ἐνῶ πραγματικὰ ὑποδουλοῦν τὸ ἄτομο στὴν ἔννοια τῆς μάζας. Καμμιά κοινωνία, ὄχι μόνον ἡ παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία ὄρμιων ἀνθρώπων, δὲν κρατιέται δίχως τὴν αὐθεντία. Ὁ σημερινὸς ἀνθρωπισμὸς παρὰ δῶσε τὴν ὅλη αὐθεντία στὸ κράτος. Τὸ κράτος ὅμως, ὅταν εἶναι δλοκληρωτικό, ἀδιάφορον πού ἄλλο ὄνομα φέρει, ταπεινώνει τὸ ἄτομο καὶ τὸ μεταβάλλει σὲ ἀπλὸ ὄργανο. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη ἔχει δίκαιο κάποιος σύγχρονος θεωρητικός, πού ὠνόμασε τὸ κράτος «συστάρευση μηδαμινοτήτων». Τὸ δλοκληρωτικὸ κράτος ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ ἄτομο κι' ἐκεῖνο ἀκόμη τὸ ἐσωτερικὸ μέρος τῆς ζωῆς του, πού τοῦ ἀναγνώριζε ἄλλοτε καὶ ἡ ἐκκλησία. Λέν ὑπάρχει ἄδικο τῆς ψυχῆς, οὔτε ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὰ διδάσκει καὶ ἐφαρμόζει τὸ δλοκληρωτικὸ κράτος. Τὸ δλοκληρωτικὸ κράτος ὑπῆρξε καὶ εἶναι γιὰ πολλὰς μᾶζες τὸ μεγάλο εἶδωλο, πού λατρεύουν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὅσο συνθετώτερη γίνεται ἡ ζωή, τόσο περισσότερο ἡ πολιτεία θὰ ἐπεμβαίνει καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐπεμβαίνει στὴ ζωή τῶν ἀτόμων. Ἐπίσης, ὅπου ἡ ζωή εἶναι δύσκολη, κυρίως σὲ μέρη φτωχία, ὅπως ἡ Ἰλλά-

δα, πρέπει, δηλαδή οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ δημιουργοῦν θεσμοὺς κοινοτικούς, ὅπου μέσα νὰ περιορίζεται ἡ ἰδιότητα τῶν ἀτόμων. Ἄλλο ὅμως εἶναι αὐτὸ καὶ ἄλλο εἶναι ὁ Λεβιάθαν, ποὺ λέγεται δλοκληρωτικὸ κράτος. Πάντως δὲν εἶναι παρήγορο νὰ βλέπη κανεῖς, ὅτι σήμερα ποὺ μιᾶμε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ γιὰ συλλογικότητα καὶ γιὰ ἐθνικοποίηση, οἱ ἄνθρωποι ἢ μᾶλλον οἱ μᾶζες νὰ εἶναι πολὺ ἐγωιστικώτερες καὶ ἀποφασιστικώτερες γιὰ τὸ ἀτομικὸ τους συμφέρον ἀπὸ ἄλλοτε. Δὲν εἶναι παρήγορο νὰ βλέπη κανεῖς, ὅτι σήμερα διαλύεται κάθε κοινότητα καὶ κάθε μορφή πραγματικῆς ἀλληλεγγύης. Ἡ μᾶζα, ἡ ὁποία τείνει νὰ γίνῃ ἀγέλη, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τρέφει θανάσιμη ἔχθρα ἐναντίον κάθε ἱεραρχίας καὶ αὐθεντίας καὶ ἀπὸ τᾶλλο δέχεται τυφλὰ τὴν αὐθεντία τοῦ δλοκληρωτικοῦ κράτους ἢ τοῦ κόμματος, ὅπου ἔχει παραδώσει τὸ σῶμα της καὶ τὸ πνεῦμα της. Ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀγωγή, σχολικὴ καὶ ἐξωσχολικὴ, καθὼς καὶ τὸ ἀληθινὸ κράτος, πρέπει νὰ προσπαθοῦν μὲ ὄλα τὰ θεμιτὰ μέσα νὰ ξεκόψουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νέους ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ δμάδιασμα τῆς μάζας.

9. Θρησκεία.

Ἡ ἀξία ὅμως ἐκείνη, ἡ ὁποία περισσότερο ἀπ' ὄλες τὶς ἄλλες θὰ μπορούσε νὰ συντελέσῃ γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ πρόχειρα ἰδεολογικὰ αὐτοσχεδιάσματα, εἶναι ἡ θρησκεία, ἡ καλύτερα τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας. Τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἀν πνεύσῃ ἐλεύθερο ἀπὸ τύπους, εἶναι μεγάλη δύναμη ζωῆς καὶ πείθει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἀπόδειξη ἢ λογικὴ. Μεταπολεμικὰ τὸ θρησκευτικὸ βίωμα εἶναι πολὺ ἔντονο μέσα σὲ πάρα πολλοὺς νέους. Ὑπάρχει ἀνάγκη καὶ κλίση τῆς ψυχῆς πρὸς τὴ θρη-

σκεία. Ὁ κίνδυνος ὅμως εἶναι μήπως τὰ κινήματα αὐτὰ τῆς ψυχῆς τῶν νέων, μήπως τὰ σκιρτήματα αὐτὰ τοῦ πνεύματός των, τὰ περιορίσουν οἱ ὁδηγοὶ ἢ τὰ κατευθύνουν στραβὰ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρησκείας, ἀλλὰ οἱ τύποι καὶ ἡ ἑρησκοληψία. Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι μεγάλη παιδευτικὴ δύναμη, γιατί γίνεται πηγὴ θάρρους γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιατί εἶναι Ὁρησκεία, ποὺ μιλάει ἄμεσα στὸν ἄνθρωπο δίχως μεσιτεία. Εἶναι ἄλλωστε Ὁρησκεία Θεοῦ, ποὺ ἔγινε ἄνθρωπος. Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μάλιστα παιδεία καὶ ἐξωσχολικὴ ἀγωγή τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει μεγαλύτερη σημασία, γιατί τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐνώθηκε ἀπ' ἀρχῆς τῆς ζωῆς του μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἔγινε λόγος. Ἔτσι ἐδημιουργήθηκε ἡ ἑλληνοχριστιανικὴ παράδοση, τὸ μεγαλύτερο πνευματικὸ ἀγαθὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ παράδοση αὐτὴ μορφοῦναι ἀληθινά, γιατί εἶναι ὅπως ἀνθρωπιστικὴ. Διπλὴ στίς εἰκόνες τῶν ἀποστόλων σὲ παλαιότερες ἐποχὲς ἢ πίστη τῶν Ἑλλήνων ἔβαζε τίς εἰκόνες τοῦ Πυθαγόρα, τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Πλάτωνος. Τόσο ἐλεύθερο στάθηκε τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, τόσο ἀνθρωπιστικὸ. Ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ ἑλληνοχριστιανικὸ πνεῦμα πρέπει ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ ἔργο της καὶ ἡ μεγάλη ἐξωσχολικὴ μορφωτικὴ προσπάθεια, ὁ προσκοπισμὸς. Πρέπει ὁ προσκοπισμὸς νὰ διδάξῃ τοὺς νέους καὶ τίς νέες τὰ στοιχεῖα τῆς παράδοσης αὐτῆς, ἢ ὅποια ὑψώνει τὸ ἄτομο πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, τὸ ἐνώνει μὲ ἀνώτερα ἰδανικά, γιὰ τὸ γενικὸ, μὲ τὸ ἄπειρο. Ὁ χριστιανισμὸς ὡς πνεῦμα καὶ ἡ ἐκκλησία ὡς ὑψηλὴ ἱεραρχία, ὡς ζωὴ πνεύματος, ὡς ὑψηλὸ θέατρο τοῦ θείου λόγου, ὡς κάποια συνέχεια καὶ ἀνίθρωση τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, οὐκ ἦταν μεγάλες μορφωτικὲς δυνάμεις γιὰ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ λαό, ὁ ὅποῖος τόσο διαψεύει γιὰ ἀνώτερη πνευματικότητα, δίχως ὁ ἄνθρωπος νὰ χάνῃ τὴν ἀξία του. Τ' ἀντίθετο ἀκριβῶς γίνεται, μεγαλώνει ἡ ἀξία του. Καὶ μεγαλώνει ἀνάλογα μὲ τὴν

δύναμη πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ θυσιάζεται. Τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας, πού ὑπάρχει μέσα στοῦ χριστιανισμό, μορφώνει περισσότερο ἀπὸ κάθε δόγμα.

10. Ἡ σωματικὴ ἐργασία.

Ἄλλη μεγάλη μορφωτικὴ δύναμη ιδιαίτερα στὴν ἐξω-σχολικὴ ἀγωγή εἶναι ἡ σωματικὴ ἐργασία. Ἡ ἀγωγή ὁμοίως πρὸς αὐτὴν εἶναι στὸν τόπο μας κάτι ἐντελῶς παραγνωρισμένο. Εἶναι μεγάλη πλάνη νὰ θεωρῆται ἡ σωματικὴ ἐργασία ὡς κάτι κατώτερο. Ἰδίως τὰ παιδιά τῶν πόλεων, γιατί τὰ παιδιά τῶν χωριῶν δουλεύουν ἴσως περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πρέπει, ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἐργασία καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴν οἰκείωση μὲ τὶς λειτουργίες τὶς ὑλικὲς τῆς ζωῆς. Τὸ ἰδανικὸ θὰ ἦταν τὰ παιδιά αὐτά, τὸ καλοκαίρι ἰδίως, νὰ βγαίνουν στὴν ὑπαιθρο, ὄχι δμαδιασμένα σὲ κατασκηνώσεις, ἀλλὰ σκορπισμένα μέσα στὶς γεωργικὲς καὶ ναυτικὲς κοινότητες, ὅπου νὰ δουλεύονται μὲ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ σχολεῖα πρέπει νὰ καθιερωθῆ ἡ χειρωνακτικὴ, ἐπαγγελματικὴ ἐργασία. Τὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου μας θ' ἀλλάξῃ ἀπὸ τὴ στιγμή, πού ἡ σωματικὴ ἐπαγγελματικὴ ἐργασία θὰ θεωρῆται τόσο τιμητικὴ γιὰ τοὺς τροφίμους τοῦ σχολείου, ὅσο καὶ γιὰ τὰ ἴδια τὰ γράμματα. Τί γεωργικὲς ἢ τί κτηνοτροφικὲς γνώσεις ἔχει ἓνα παιδί τῶν πόλεων, δηλαδή τὸ παιδί τοῦ χθεσινοῦ γεωργοῦ καὶ κτηνοτρόφου; Ἀντίθετα μὲ τὶς γνώσεις πού ἔχει, τὶς ἀστικές, εἰρωνεύεται τὶς γνώσεις πού δὲν ἔχει, τὶς δημιουργικὲς, τὶς παραγωγικὲς. Ἡ σωματικὴ ἐργασία μέσα στοῦ σχολεῖο καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ὅπου παιδεύονται νέοι, πρέπει νὰ γίνῃ κανόνας. Δὲν μπορεῖ ἀλλιῶς νὰ συνθέσωμε τὴν παιδεία καὶ τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος εἶναι σήμερα χωρισμένος σὲ πολλὰ κομμάτια. Κατωρθώσαμε νὰ

χωρίσωμε ἐπικίνδυνα τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἐἰ σωμα-
 τικὴ ἐργασία θὰ βοηθήσῃ νὰ ξανασυντεθῇ ἡ προσωπικότη-
 τα καὶ νὰ ὑψωθῇ ἡ ἀξία της. Εἶναι ἄλλωστε καὶ ἐμπειρικᾶ
 ἀποδειγμένο, ὅτι τὰ παιδιὰ ποὺ ἐργάζονται καὶ σωματικᾶ
 ἔχουν μεγαλύτερη κρίση ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ γνωρίζουν μονάχα
 τὴν πνευματικὴν ἐργασία. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο κακὸ γίνεται
 στὸν χαρακτήρα τῶν παιδιῶν. Εἶναι βέβαιον ὅτι διαστρέφει-
 ται ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν αὐτὸς δὲν γνωρίσῃ
 ποτὲ τὸ σημαίνει χειρωνακτικὴ ἐργασία. Κάποια ψυχικὴ ἀ-
 ναιπήρεια εἶναι τότε ἀνιπόσφρευκτη. Σῶμα καὶ πνεῦμα εἶναι
 κατὰ βάθος ἀχώριστα. Σωματικὴ λοιπὸν καὶ πνευματικὴ
 ἀγωγή πρέπει νὰ βαδίζουν ἢ μιὰ παράλληλα μὲ τὴν ἄλλη.
 Οὔτε τὸ ἓνα, οὔτε τὸ ἄλλο συμφέρει νὰ ἀπομονώνεται. Οἱ
 ἀρχαῖοι, οἱ ὁποῖοι εὗρηκαν τὸ μέτρο, γὰρ νὰ τὸ βροῦν ἔ-
 γνώρισαν καὶ τὶς ἀκρότητες. «Οἱ μὲν γυμναστικῇ ἀκρότατο
 χρησάμενοι ἀγριώτεροι τοῦ δέοντος ἀποβαίνουσιν, οἱ δὲ μουσι-
 κῇ μαλθακώτεροι αὐτὸ γίνονται ἢ ὡς κάλλιον αὐτοῖς». Ὅσοι
 καταγίνονται μὲ ἀκρατὴ γυμναστικὴ γίνονται ἀγριώτεροι
 ἀπ' ὅ,τι πρέπει, ὅσοι πάλι μὲ ἀκρατὴ μουσικὴ γίνονται μαλ-
 θακώτεροι ἀπ' ὅ,τι εἶναι τὸ καλύτερο γι' αὐτοῖς. Τὰ σῶματα
 ὁμῶς τὸν ἑλληνοπαῖδων πρέπει νὰ τὰ φέρωμε ἐγγύτερα πρὸς
 τὴ φύσιν, νὰ τὰ λούσωμε μὲ φῶς, ἀέριον καὶ νερό, καὶ γενικᾶ
 νὰ ἡμερώσωμε τὴ σχέση μας μὲ τὰ στοιχεῖα. Ἡ θεία ἀ-
 πλότητα τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ὅσο περισσότερο τὴ συναι-
 ναστρεφόμεσθε, θὰ χαράξῃ βαθύτερα τὰ ἴχνη της μέσα
 στὴν ψυχὴ μας. Λέγουσιν οἱ ξένοι, ὅτι ὑπάρχει ἀντίρρηση με-
 ταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ χαρακτήρα τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων.
 Ναι, γιὰτὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες πράγματι δὲν εἶχαν και-
 ρὸ ν' ἀναπαυθοῦν μέσα στὴ θεία ἀπλότητα τῶν ἑλληνι-
 κῶν τοπίων. Καὶ δὲν εἶχαν οὔτε ἡσυχίαν. Οἱ ἐπιδρομῆς
 καὶ οἱ πόλεμοι, οἱ βάρβαροι ἐν γένει δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ
 χαροῦν τὸν ἑαυτό τους καὶ τὸ περιβάλλον του, νὰ ἐνωθοῦν
 μὲ τὴν ἀπλότητά του. Τὸ τοπίο μορφώνει τὸν ἄνθρωπον,

ὅπως πάλι καὶ ὁ ἄνθρωπος μορφώνει τὸ τοπίο. Θὰ μορφώσωμε σταθερὸ τρόπο νὰ αἰσθανόμαστε καὶ νὰ σκεπτόμαστε, ὅταν ἐμβαθύνωμε στὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς μοίρας μας καὶ ὅταν δεθοῦμε ἀκόμα βαθύτερα μὲ τὰ τοπία μας. Ὁ νέος ἑλληνισμὸς θὰ ἰσορροπήσῃ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ, ὅταν ἡσυχάσῃ κάπως ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς καὶ τὶς ἀπειλὰς τῶν βαρβάρων. Τότε θὰ ἔχῃ καιρὸ νὰ φέρῃ σὲ ἔνταση καὶ σὲ βαθειὰ σχέση ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ εἶναι του. Τότε θὰ ἰδρῦσῃ καινούργιο πολιτισμὸ, θὰ ἀνακαλύψῃ καὶ πάλι τότε τὸ παλαιὸ ἑλληνικὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος. Ποτὲ ἄλλωστε ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἔχασε ἀπὸ μέσα του τὴν ἐνότητα αὐτήν. Τὴν κράτησε ζωντανή ὡς τὰ σήμερα μέσα στὴν ἔννοια, ποὺ ἔχει γιὰ τὸ παλληκάρι. Τὸ παλληκάρι δὲν εἶναι μόνο ὁ ὁμορφος καὶ δυνατὸς νέος, ἀλλὰ καὶ ὁ πνευματικὰ ἀριστος. Εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἔφηβος. Ἡ Ὀλυμπιακὴ ἰδέα, ἡ ὁποία συνδυάζει καὶ ἐνώνει πλαστικὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, κατ' οὐσίαν ἔμεινε ζωντανή μέσα στὴν παράδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τὸ ρωμαϊκὸ ἵπποδρομιο, ποὺ ἦλθε ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν Ὀλυμπιακὴν ἰδέαν, νικήθηκε κατὰ βάθος ἀπὸ τὴν μεγάλην ἰδέαν, τὴν Ὀλυμπιακὴν, ποὺ εἶχε καὶ ἔχει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπον. Σῶμα καὶ πνεῦμα δὲν χωρίσθηκαν ἐδῶ παρὰ γιὰ νὰ ἐνωθοῦν πιδὸ σφιχτά. Μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε πόση περιρρόνησις θὰ αἰσθάνονταν οἱ ἀληθινοὶ Ἕλληνες κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὸ βάρβαρον ἐπινόημά τους, τὸν ἵπποδρομον. Ἦταν καὶ αὕτη μιὰ ἐκδήλωσις ἠθικῆς ἀντιστάσεως ἐναντίον τῶν κατακτητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνόμιζαν ὅτι μετὰ *panem et circenses* θὰ κατακτῆσουν τὴν Ἑλλάδα ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς. Μὲ τὴν Ὀλυμπιακὴν ἰδέαν τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος φανέρωσε τὴν ταυτόχρονην ἀκμὴν τοῦ σώματος καὶ πνεύματος, δηλαδή τὴν πλήρη προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πραγματικὰ παιδεύεται καὶ ἀνυψώνεται ἡ ὅλη προσωπικότητα. Σήμε-

ρα ἢ ἐργασία καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι χωρισμένα, αὐτὰ εἶναι πού πρέπει νὰ ἐνωθοῦν.

11. Ἡ σχολικὴ κοινότητα.

“Ὅμως τίποτε ἀπ’ ὅλα ὅσα εἶπαμε δὲν θὰ μπορέση νὰ γίνῃ, ἂν δὲν ξανασυσταθῇ ἡ σχολικὴ μας κοινότητα, ἡ ὁποία τοῦς τελευταίους χρόνους κλονίσθηκε τόσο ἀξιοθρήνητα, ὥστε ἔφθασε σχεδὸν στὴν ἀποσύνθεση. Τὸ σχολεῖο μας γενικὰ ἔπαθε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη μορφή τῆς ζωῆς. Οὔτε ἡ οἰκονομία, οὔτε καμμιά ἄλλη ἐκδήλωση τοῦ πολιτισμοῦ μας δὲν χειμάσθηκε τόσο, ὅσο τὸ σχολεῖο. “Ὅσοι καταγίνονται μὲ τὴν ἀγωγή καὶ τὴν παιδεία, οἱ γονεῖς πρῶτοι, οἱ διδάσκαλοι ἔπειτα, καὶ τέλος τὸ κράτος, πρέπει νὰ συνεργασθοῦν γιὰ νὰ ξαναβρῇ τὸ σχολεῖο μας, ἡ σχολικὴ μας κοινότητα, τὸ πνεῦμα τῆς. Ἰσχεῖνο πού χάθηκε δὲν εἶναι τόσο τὰ κτίρια, ἐπὶ τέλους αὐτὰ κάποτε θὰ ξαναγίνουν, ἀλλὰ εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου. Αὐτὸ εἶναι πού χτυπήθηκε ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη ν’ ἀρχίσωμε νὰ ἀνοικοδομοῦμε τὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου. Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰθόνου, ὅπως ἐκδηλώνεται μέσα στοὺς πολιτισμούς του. Λίχως ρομαντισμούς καὶ δίχως οὐτοπήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀξίζουν καὶ πολλὰ πράγματα. Πάντως καὶ μιὰ ἀκόμα ρανίδα αἵματος οἰουδήποτε Ἕλληνα, ἔστω τοῦ τελευταίου καὶ πλέον ἀσήμαντου, σὲ ὁποιαδήποτε πολιτικὴ παράταξη κι’ ἂν ἀνήκη αὐτός, ἀξίζει πολὺ περισσότερο ἀπὸ οἰαδήποτε πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ ἢ οἰκονομικὴ ξένη θεωρία. Ἐλεύθερα ἀπὸ κάθε θεωρία πρέπει νὰ μεταπλάσωμε τὴ σχολικὴ μας ζωὴ καὶ νὰ τὴ στηρίξωμε ἐπάνω στὴν ἀπόλυτη ἀξία πού ἀποδίδομε στὸν ἄνθρωπο καὶ ἀκόμα ἐπάνω στὴν ἀλληλεγγύη, πού νὰ στηρίζεται ὄχι στὸ συμφέρον, οὔτε σὲ καμμιά ἄλλη ὠφελιμιστικὴ τάση, ἀλλὰ ἐπάνω

οτὸν ἠθικὸν νόμο, ὃ ὁποῖος δρίζει νὰ μὴν ἐκμεταλλεύεται ὁ ἄν-
 θρωπος τὸν ἄνθρωπο. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ ὕλική ἐκμετάλλευ-
 ση ποὺ ἐννοοῦμε. Ὑπάρχει καὶ ἐκμετάλλευση ψυχικὴ καὶ πνευ-
 ματικὴ, κι' αὐτὴ εἶναι ποὺ καταστρέφει τὸ πνεῦμα τοῦ σχολει-
 ου. Μέσα στὴ σχολικὴ κοινότητα καὶ μέσα στὴν ψυχὴ τῶν παι-
 διῶν δὲν πρέπει νὰ μπαίνη κανένα ἄλλο πνεῦμα, ἐκτὸς ἀπὸ
 τὸ ἓνα πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς δλότητας καὶ τοῦ ἔθνους. "Ο,τι
 ἄλλο τυχὸν γίνεται εἶναι ἐκμετάλλευση τῆς παιδικῆς ψυχῆς.
 Μέσα στὸ σχολεῖο πρέπει νὰ ἀναγνωρίζεται ὡς ρυθμιστικὴ
 ἀρχὴ γιὰ τὸ ἔργο τῆς παιδείας μόνον ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου
 πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ἡ σχέση αὐτὴ, ἡ ὁποία καταφάσκει
 τὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ καθενὸς ἀνθρώπου, καλλιεργούμενη
 μὲ τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παιδείας, ὀδηγεῖ στὴν ἀλη-
 θινὴ συντροφικότητα, δηλαδὴ στὴν ἐλεύθερη συνυπαρξία
 ἀνθρώπων, ποὺ τείνουν πρὸς τοὺς αὐτοὺς μεγάλους σκο-
 πούς, βιοτικούς καὶ πνευματικούς. "Ολα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα
 μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ἀμεση καὶ καθαρὴ σχέση ἀπὸ ἄνθρωπο
 σὲ ἄνθρωπο. Ἡ παράδοση, ἡ γεωοικονομία, ἡ σχέση μας μὲ
 τὸν ἔξω κόσμο, ὅλα ἐπιβάλλουν ὡς κανόνα ζωῆς τὸν ἀπόλυτο
 σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀλληλεγγύη. Οἱ ἀξίες αὐ-
 τὲς πρέπει νὰ ρυθμίζουν ὅλο τὸ ἔργο τῆς σχολικῆς μας κοι-
 νότητας, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ ν' ἄχῃ ἄλλο σκοπὸ παρὰ ν' ἀνα-
 δείξῃ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, νὰ βοηθήσῃ ὥστε νὰ γεννη-
 θοῦν πολλὲς ἀνθρώπινες ἀξίες, πολλὲς σημαντικὲς ἀτομικό-
 τητες.

12. Τὸ ἄτομο.

Ἡ ἀτομικότητα εἶναι τὸ συγκεντρωτικὸ σημεῖο, ὅπου
 ἡ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα συγκεντρώνονται καὶ στοχάζονται τί
 εἶναι. Εἴμαστε λαὸς μὲ ἰδιοσυγκρασία πρὸς τὴν ἀτομικότητα.
 Τοῦτο δὲν εἶναι κακό. Κακὸς εἶναι ὁ ἀτομικισμὸς, ἡ ἀκρό-

τητα. Ἄλλοι λαοὶ ἔχουν πολὺ μεγάλη δημομορφία. Πολλοὶ μάλιστα ζηλεύουν αὐτὴν τὴν δημομορφία. Καὶ ὅμως ὁ φυσικὸς καὶ μοναδικὸς φορέας τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, καθὼς καὶ ὅλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, εἶναι τὸ ἄτομο. Τοῦτο πρέπει σήμερον νὰ καταλάβωμε καλά, γιατί ἡ μᾶζα μᾶς ἀπειλεῖ καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ δημιουργήσωμε, ν' ἀναδειξώμε ἄτομα. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι εἴμαστε μικρὸς λαός. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι κακό. Ὅσο μεγαλύτερη ἡ μᾶζα, τόσο χειρότερα τὰ ἄτομα. Ὁ ἄνθρωπος ὀρμηρίζει μόνον ὅταν γίνεται προσωπικότητα, ὅταν φέρη στὸ φῶς τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ του ἐντελέχεια τῆς ζωῆς. Ζωή, ψυχὴ, πνεῦμα καὶ συνέδηση εἶναι δεμένα μὲ τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξή. Καὶ ἡ πρὸ ἡμερῶν δημιουργικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξή καὶ νὰ λειτουργήσῃ μόνη της. Τὰ ἔργα της μόνον ἀποκόβονται καὶ παραδίδονται γιὰ νὰ γίνουν κοινὰ κτήματα. Ἀλλὰ κοινὰ πάλι θὰ γίνουν μέσα στὰ ἄτομα. Καὶ ὅμως ἡ ἀτομικότητα θεωρεῖται σήμερον ἐξ ὀνόματος τῶν συλλογικῶν συστημάτων καὶ ἐννοιῶν ὡς ὁ τρίγωνος τῶν ἁμαρτιῶν ὁ ἀποδιοπομπιῶς. Ὅμως κάποιος φιλόσοφος λέει, τὸ γένος εἶναι ἡ πρὸ χονδροκομιμένη, τὸ ἄτομο ἡ πρὸ λεπτὴ πλάνη. Τὸ νόημα τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι, ὅτι γένος καὶ ἄτομο δὲν πρέπει νὰ ἀπομονώνωνται. ὅταν ὅμως τοῦτο γίνεται, τότε καλύτερα εἶναι νὰ τανισθῇ ἡ ἀξία τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἄτομο εἶναι ἡ ζωὴ ἡ ἴδια, ἡ ἀδιαίρετη, εἶναι ἡ πηγὴ τῆς δημιουργίας, τῆς αὐτοδημιουργίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀγωγήν πρὸς τὴν ἀτομικότητα, πρὸς τὴν ἀξία της, ὄχι πρὸς τὴν ἰδιοτροπία της, οὔτε πρὸς τὸν ἔγωισμό της, πρέπει σήμερον νὰ τὰ φυλάξωμε, γιατί εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς μὲ δοκιμασμένη ἀξία γιὰ τὸν τόπο μας. Πέρα ἀπὸ τὰ συστήματα, κοινωνικά, πολιτικά, οἰκονομικά, ὑψώνεται ἡ ἀτομικότητα, ὡς πηγὴ τῆς ζωῆς, καὶ εἶναι μιὰ ἔλλειψη τῆς σημερινῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς, σχολικῆς καὶ ἐξωσχολικῆς, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, διὰ κα-

νείς σχεδὸν ἀπὸ τοὺς τροφίμους τῆς δὲν μαθαίνει νὰ ὑποφέρῃ τὴ μοναξιά, ἀλλὰ συνταυτίζεται ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον δίχως καμμιὰ ἀπόσταση καὶ προοπτικὴ προσωπικοῦ βάθους.

13. Ἡ κοινότητα.

Ὅμως τὸ ἀτομικὸ πνεῦμα, οἱ ζωντανοὶ σπόροι του, παιδεύονται καὶ μορφώνονται μὲ τὸ γενικὸ πνεῦμα, μὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἀντικειμενικὸ τῆς λαϊκῆς κοινότητος. Τὸ ἄτομο δεσμεύεται ἀπ' ἀρχῆς μὲ τὴν ἀλληλεγγύη, αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος ἠθικὸς νόμος τῆς κοινότητος. Λέμε κοινότητα καὶ ὄχι κοινωνία, γιατί ἡ κοινότητα εἶναι ὀργανικὴ μορφή ζωῆς, ἐνῶ ἡ κοινωνία εἶναι συμβατικὴ. Ἀκόμα λέμε κοινότητα, γιατί στὴν Ἑλλάδα αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς ἱστορικὸς θεσμός, μέσα σ' αὐτὸν ἔγιναν οἱ ἑλληνικοὶ πολιτισμοί. Δύο εἶναι ἄλλωστε οἱ θεσμοὶ τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ κοινότητα. Αὐτοὶ ρυθμίζουν τὴ ζωὴ μας ὡς κάποια θεία πράγματι κληρονομία. Ἀλλὰ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τοὺς θεσμοὺς αὐτοὺς τοὺς ἐπιβάλλει ἡ οἰκονομικὴ δυσκολία τῆς χώρας, ἢ μᾶλλον εἶναι ἐφεύρεση τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς οἰκονομικῆς δυσκολίας. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ἐκράτησαν ἐδῶ τὴ ζωὴ καὶ ἐδημιούργησαν τοὺς ἑλληνικοὺς πολιτισμούς. Καὶ εἶναι τοῦτο ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιώματα τοῦ τόπου αὐτοῦ, ὅτι δίχως τοὺς θεσμοὺς αὐτούς, οἱ ὅποιοι ἔχουν μέσα τους τὴν ἐμπειρία χιλιάδων ἐτῶν, εἶναι ἀδύνατο νὰ δημιουργηθῇ ἐδῶ πολιτισμός, ἢ μᾶλλον δίχως αὐτοὺς τοὺς θεσμοὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ κρατηθῇ ἡ ζωὴ ἐπάνω στοὺς βράχους, ποὺ ὅλοι μαζί φέρουν τὸ ὄνομα Ἑλλάδα. Αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ προφυλάσσουν τὴν Ἑλλάδα νὰ χωρισθῇ σὲ τάξεις. Αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ γενικεύουν ἐδῶ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν ἀπλώνουν σὲ ὅλη τὴ λαϊκὴ κοινότητα, αὐτοὶ ἀποκλείουν κάθε ἀριστοκρατία, παρεκτὸς ἀπὸ τὴ φυσική. Τὸ ἄτομο μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς θε-

ομοίως, καὶ ἰδιαιτέρως μέσα στὴν κοινότητα, ὑψώνεται πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἀτομικότητα, δημιουργεῖ ἔργα ἡμορφία καὶ καλὰ. "Όλα τὰ μεγάλα κτίσματα τῶν σημερινῶν Ἀθηναίων καὶ πολλῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων εἶναι ἔργα ἀτόμων, ποὺ ἐπιβίωσαν πέρα ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ καὶ συνέλαβαν τὸ νόημα τῆς κοινότητας. "Όλη ἡ μόρφωση καὶ ἡ ἀγωγή φθάνει στὸ σκοπὸ τῆς ὅταν γεννήσῃ μέσα στὸ ἄτομο τὴν τάση καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ὑψώνεται πέρα ἀπὸ τὸ ἀπλῶς ἀτομικὸ. Τοῦτο ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δίχως τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν αὐτοτέλεια τῶν ἀνθρώπων. Κοινότητα ζωῆς καὶ πνεύματος ὅπου ἐπιφέρει ὅπου ἐπικρατεῖ ἐννοεῖδητη αὐτοτέλεια καὶ ἐννοεῖδητος αὐτοπεριορισμὸς τοῦ ἀτόμου. Λέν ὑπάρχει κοινότητα οὔτε ζωῆς οὔτε πνεύματος ὅπου τὰ ἄτομα σιωποῦνται κατὰ τὸ νόμο τῆς μάζας, ὅπου τὰ ἄτομα μένουν ἀνώνυμα καὶ εἶναι ἀπλοῖ ἀριθμοὶ μιᾶς σειρᾶς. Ὑπάρχει μιὰ αὐθεντία τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὸν ἴδιο του ἑαυτὸ καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ αὐτοεθόνη. Δίχως αὐτὴν τὴν εὐθόνη δὲν εἶναι νοητὸ οὔτε ἡ ἀγωγή καὶ ἡ παιδεία, οὔτε ἡ οἰκογένεια, οὔτε ἡ κοινότητα, οὔτε ἡ πολιτεία.

14. Ἡ Ἑλλάδα δημιουργεῖ ἀνθρώπους.

"Όλα ὅσα ἐπιβίωσαν ὡς τώρα ἔρχονται ἀπὸ μιὰν ἀρχὴ ἱστορικὰ βεβαιωμένη, ὅτι δηλαδή ἡ Ἑλλάδα κυρίως παράγει καὶ δημιουργεῖ ἀνθρώπους. Αὐτοὺς κυρίως μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ καὶ σήμερον καὶ αὐτοὺς μπορεῖ νὰ στείλῃ καὶ ἔξω στὴν ἄλλη ἀνθρωπότητα. Λέν ἔχει νὰ στείλῃ οὔτε ἀνθρώπων, οὔτε μέταλλα, οὔτε σιτηρά, οὔτε πετρέλαια. Αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ λάβῃ. Τὸ μοναδικὸ ἀγαθὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς εἶναι ὁ ἀνθρώπος. Ἀνθρώπους λοιπὸν κυρίως πὰρὰ προϊόντα πρέπει νὰ στείλῃ στὸ ἔξωτερικόν. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως αὐτοὶ πρέπει

πει νὰ ἔχουν ὄπλισμὸ ψυχικὸ, πνευματικὸ καὶ τεχνικὸ. Πρέπει νὰ εἶναι παιδευμένοι. Τὸν πολιτισμὸ τῶν ἄλλων μεγάλων λαῶν τὸν προσδιορίζει σήμερα ἡ δημιουργία μεγάλων τεχνικῶν ἔργων. Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν μπορούμε ποτὲ νὰ δημιουργήσωμε μεγάλα τεχνικὰ ἔργα. Ἐκεῖνο ποὺ κυρίως μᾶς μένει εἶναι ν' ἀναδείξωμε τὴν ἐσωτερικὴ ἀξία τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ τοῦτο πρέπει ἡ χώρα μας, ἡ ὁποία παράγει κυρίως ἀνθρώπους, τὰ περισσότερα μέσα της νὰ τὰ διαθέτῃ γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴν παιδεία τῶν ἀνθρώπων. Ἀτυχῶς ὁμως ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους θεωρεῖ τὸν τομέα κυρίως τῆς παιδείας ὡς τομέα ὅπου γίνονται συνήθως οἱ περισσότερες οἰκονομίαι. Ὅμως καμμιὰ δαπάνη δὲν εἶναι τόσο παραγωγικὴ ὅσο ἡ δαπάνη ποὺ γίνεται γιὰ τὴν παιδεία τοῦ λαοῦ. Εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι θάρθῃ γρήγορα ἡ στιγμὴ, ὅποτε δὲν θὰ ὑπάρχῃ κυριώτερη σκέψη παρὰ ἡ παιδεία καὶ ἡ ὑγεία. Ἀλλιῶς οἱ Ἕλληνες θὰ γίνωνται καὶ λιγώτεροι καὶ κατώτεροι στὴν ἀξία ἀπὸ τοὺς γείτονές τους.

15. Γενικὰ παρατηρήματα.

Μὲ βαθὺ πόνον ψυχῆς παρακολουθοῦμε σήμερα τὴν κατάστασι τῆς νέας μας γενεᾶς. Πέρα ἀπὸ τὰ ὑλικά ἐρεῖπια τῆς χώρας, ποὺ τὰ βλέπουν ὅλοι, ὑπάρχουν τὰ ἐρεῖπια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τῶν νέων μας. Τὴν ψυχὴν τους τὴν λιάβωσαν τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου. Ἡ βαρβαρότητα τῶν κατακτητῶν καὶ ἡ στυγνότητα τῶν λεγομένων ἰδεολόγων, δηλαδὴ τῆς προπαγάνδας. Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν ἐποχὴν μας δὲν δέχθηκε μόνον μιὰ ἐπίθεσι, ἀλλὰ πολλές. Δέχθηκε τὴν ἐπίθεσι τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ καὶ τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ. Ἐγνώρισε ἀπὸ κοντὰ τὸν *fueroi teutonicus*, δέχθηκε γιὰ πολλοστή φορὰ καὶ τὴν ἐπίθεσι τῶν Βουλγάρων.

ρων. Ἡ ἐπίθεσις ὁμοίως, ποῦ τοῦ γίνεται σήμερον, εἶναι ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς ψυχῆς του καὶ τοῦ πνεύματός του, εἶναι ἢ ἐπίθεσις μετὰ τὴν προπαγάνδα. Μὲ τὴν προπαγάνδα δὲν ξεριζώνονται σήμερον μόνον μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλὰ μεγάλες ομάδες ἀτόμων. Τὸ ψυχικὸ μάλιστα ξεριζώσιμα εἶναι τὸ χειρότερον ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα. Δὲν πρόκειται βέβαια οὔτε μ' αὐτὴν τὴν ἐπίθεσιν νὰ νικηθῇ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ εἶναι μεγάλη ἡ ἀπώλεια ν' ἀποκόβονται ψυχικὰ δυνάμεις ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ ἔθνους καὶ νὰ ξοδεύονται μάταια. Τὸ πνεῦμα ἐδῶ δὲν θανατώνεται. Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ μαρτύριον τοῦ διχασμοῦ, ὅπου μᾶς ᾠδήγησε ἡ προπαγάνδα, θὰ γυρίσωμε πάλιν πρὸς τὴν ἐνότητα, τὴν ἀλληλεγγύην καὶ τὴν ἀγάπην ἀναμεταξύ μας καὶ θὰ ἀγωνισθοῦμε ἅλοι μαζί ἐλεύθερα νὰ δημιουργήσωμε ὅσο γίνεται περισσότερο ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ πολιτισμό. Δὲν πρέπει νὰ φοβόμαστε τίποτε, ἀφοῦ καὶ γιὰ τὴ θρησκείαν ἀκόμη ἢ κόλασιν εἶναι προῠπόθεσις γιὰ ν' ἀναστηθῇ κανεὶς καὶ νὰ ζήσῃ αἰώνια. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει θάνατος, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἀνάπαυσις ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα δουλεύεται τὸ ἕνα πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ αὐτὸ ἔχουσιν οἱ Ἕλληνες ν' ἀντιτάξουν ἀπέναντι στὰ πλήθη τῶν βαρβάρων, παλαιῶν καὶ νέων. Γιὰ τοῦτο τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι τόσο ἰσχυρὸν γιὰ νὰ μᾶς βοηθῇ στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς καὶ νὰ μᾶς κἀνῃ ἱκανοὺς νὰ παλεύοιμε πρὸς τόσους κινδύνους ποὺ μᾶς ἀπειλοῦν, ὅσο ἡ παιδεία. Αὐτὴ μόνον μαζί μετὰ τὸν ἄλλον ἀγῶνα τοῦ θένου ἠμπορεῖ νὰ κρατᾷ ἐν ζωῇ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Πρέπει ὁμοίως ὅχι μόνον νὰ ἐξακολουθήσωμε νὰ εἰ-μῆς κἀνῃ ἱκανοὺς νὰ παλεύοιμε πρὸς τόσους κινδύνους ποὺ ἀξιώτεροι ἀπὸ τοὺς γείτονές μας στὸν πολιτισμό, στὴν τεχνικὴ καὶ στὴν οἰκονομίαν. Γιὰτὶ αὐτὰ βοηθοῦν μέσα μας καὶ τὸ ἠθικὸ νὰ ἀμυνόμαστε ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν καὶ νὰ γελοιοποιήσωμε τοὺς κατακτητῆς καὶ τὰ συστήματά των. Σήμερον γίνονται γύρω μας μεγάλα γεγονότα. Ἡ τραχύτητα τοῦ

βίου ἐμποδίζει ἴσως πολλοὺς νὰ καταλάβουν, ὅτι τὸ ἔδαφος πού λέγεται Ἑλλάδα ἔχει ἀποκτήσει πολὺ μεγαλύτερη σημασία γιὰ τὰ παγκόσμια γεγονότα. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ πίεση πρὸς τὸ ἔδαφος αὐτὸ εἶναι σήμερα βαρύτερη ἀπὸ ἄλλοτε. Τὴν πίεση αὐτὴ ἤμποροῦμε νὰ τὴν ἐξουδετερώσωμε μόνο μὲ τὴν ἔνταση τῆς δραστηριότητος σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς. Ὅλα πρέπει νὰ κινηθοῦν, ἡ ἱστορία, ἡ οἰκονομία, ἡ πολιτική, ἡ τεχνική, ἡ ἰατρική, καὶ τέλος ἡ παιδεία, ὅλα πρέπει νὰ ὑπηρετήσουν τὸ ἓνα μεγάλο ἀξίωμα, πού λέγεται Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς.